

Megjegyzések általános nyelvészetünk helyzetéről*

I.

1. Minden tudományos kutatás, ha még olyan sajátos is, általános feltevéseken alapul. A kutatás tárgya lehet egyetlen szó eredete, a kutató a probléma megoldásában olyan módszeres eszközöket, fogalmakat és operációkat fog alkalmazni, amelyek számtalan más esetre is vonatkoznak, általánosak. Általános megfontolásokon, a nyelvtudomány egy bizonyos koncepcióján alapul egyáltalán a kutatónak az a meggyőződése, hogy a probléma, amelynek megoldásán fáradozik, tudományos érdekű. Ezeknek az általános feltevéseknek a vizsgálata egy külön diszciplína, az általános nyelvészet tárgyát képezi. Ez azonban nem azt jelenti, hogy aki speciális kutatásokkal foglalkozik, elháríthatja magától a velük való törődés gondját. Ez a kényelmes, de káros nézet ma már, a nyelvtudomány újabb fejlődésének nyomán, hátrálóban van, de még mindig befolyásos; érdemes utánanézni, honnét ered, hogyan jutott hatalomra.

Az összehasonlító-történeti nyelvtudomány kibontakozása kétségkívül új korszakot nyit, minőségi változást jelent a nyelvek tanulmányozásának történetében. Tanulságos ebben a vonatkozásban meghallgatni egy filozófust, aki a maga oldaláról behatóan foglalkozott a nyelv problémájával és ennek a problémának a szerepével a filozófia történetében. „Alig akad a tudomány egész történetében — mondotta ERNST CASSIRER 1945-ben, röviddel halála előtt — vonzóbb fejezet, mint a nyelvészet „új tudományának” kibontakozása. Fontosságában nyugodtan hasonlíthatjuk Galilei új tudományához, amely a XVII. században teljesen megváltoztatta a fizikai világról alkotott képünket.”

Az új nyelvtudomány, zseniális empirikusok alapítása, történetének első szakaszán, egy félévszázadon át elmerül a részletkutatásban, elborítja a felfedezések gazdagsága, amely a váratlanul feltárt területen elébe tárul. Ebben a felfedező munkában, a gyakorlatban alakul ki kutatási módszere.

SAUSSURE egy kiadatlan feljegyzésében élesen szóvá teszi, hogy az összehasonlító-történeti nyelvészet 50 éven át meg sem kísérelte számot adni magának arról, miben áll legitimitása és létjogosultsága a tudományok együttesében. Ez a bíráló nem alap nélkül való, és mégis igazságtalan: egy tudománynak el kell érnie egy bizonyos szintet ahhoz, hogy magára eszméljen, önmagára reflektáljon.

A hetvenes években ez a gyakorlat, az első félszázad folyamán megállapodott módszer, problematikussá válik: az új nemzedék legjobb képviselői, az „újgrammatikusok” elutasítják, azt hangoztatják, hogy gyökeres átalakí-

* Vitaindító referátumként elhangzott a debreceni nyelvészaktíva 1968. november 11-i ülésén. Az előadást követő széles körű vita teljes anyagát az *Általános nyelvészetünk helyzete. Az alkalmazott nyelvészet helyzete Magyarországon* (Kézirat gyanánt) címmel megjelent kiadvány tartalmazza. Ennek ismertetésére a későbbiekben visszatérünk.

tásra, megújításra szorul. A régi módszer bírálatában, egy új kialakításában az újgrammatikusok a nyelv természetének, életének és fejlődésének sajátos felfogására, egy nyelvelméletre hivatkoztak. A viták során kitűnt, hogy ennek a felfogásnak nem elég a fő vonásait megjelölni, részletesen ki kell fejteni, csak így válhat meggyőzővé és bizonyossá, a speciális kutatások módszerének, egy helyes módszertannak szilárd alapjává.

A feladat megoldását H. PAUL kísérte meg a *Prinzipien der Sprachgeschichte* c. munkájában (1. kiadás 1880).

Az újgrammatikus irányzatot elsősorban a nyelvtörténet sajátos felfogása jellemzi. Eszerint a nyelvek történeti fejlődése bizonyos tipikus folyamatokból tevődik össze, ilyen folyamatok („mechanikus” hangváltozások, analogiás újítások stb.) kategóriáiban írható le. PAUL ezeket a folyamatokat egy bizonyos lélektan (a herbarti) alapján megfelelő pszichikai folyamatokra vezeti vissza, ezekben találja a valóságukat; szerinte ugyanis a nyelvi változás valódi hordozói a beszélő implicit nyelvtudását képviselő „pszichikai organizmusok” („a nyelvre vonatkozó képzetcsoportok organizmusai”), a változás elsődlegesen bennük megy végbe, és így magyarázatért is elsősorban a pszichológiához kell fordulnunk.

PAUL tisztában volt az elmélet jelentőségével. „Önámítás azt vélni — írja egy helyen — hogy megállapíthatunk egy történeti tény, akárcsak a leg-egyszerűbbet is, spekuláció [általános feltevések és következtetés] segítségével.” A „nyelvtörténet elveinek tudományát” úgy tekintette, mint a speciális kutatás legmagasabb, végső célját és egyben nélkülözhetetlen vezérfonalát. A könyv megérdemelt, tartós sikert ért el, több nemzedéken át nagy tiszteletben állt; de nem tudta megrendíteni a történeti nyelvészek átlagának elméleti érdektelenségét, fellendíteni az elméleti munkát a történeti nyelvtudományban. Az okot, részben, magában PAUL művében kell keresnünk: a lélektani megalapozás valójában utólag, kívülről csatlakozik az újgrammatikus módszerhez, nincs közöttük belső kapcsolat.

Az újgrammatikus irányzat olyan hivatott képviselői, mint BRUGMAN és DELBRÜCK, jelentették ki, hogy irányzatuk nem szakítás a múlttal, hanem annak folytatása, módszerük az előző félszázad folyamán spontánul kialakult gyakorlat következetes továbbfejlesztése. Az idők folyamán megmutatkozott másrészt, hogy az újgrammatikus módszer és a pauli „Prinzipienwissenschaft” nem szolidárisak: mikor WUNDT kísérletet tett a nyelv jelenségét a maga lélektana alapján megvilágítani, DELBRÜCK gondos vizsgálat eredményeként arra a megállapításra jutott, hogy a gyakorló nyelvészt nem érinti a két pszichológia különbsége, békességben megél ő mind a kettővel, s az újgrammatikus módszert energikusan védelmezte és eredményesen alkalmazta új területeken az a BLOOMFIELD, aki mindkét pszichológiát elutasította és azt vallotta, hogy a tudomány mechanikus és materialista.

Ilyen körülmények között az újgrammatikus iskola hatókörében, az alapítók vitathatatlan elméleti erőfeszítései ellenére, mélyen gyökeret vert, kimondva vagy kimondatlan, az a nézet, hogy a gyakorlat a „helyes” módszer birtokában nem szorul elméletre, megáll a maga lábán.

Talán nem felesleges itt megjegyezni, hogy az újgrammatikus módszer valóban tartósan eredményesnek, időállónak bizonyult, de ma jól látni a korlátait is: ez a módszer gyakorlatilag tagadja, hogy egy nyelv mint egységes, szerves egész fejlődik, a nyelv történetét többé-kevésbé összefüggéstelen folyamatok halmazára oldja fel.

SAUSSURE-rel megfordul az elmélet és módszer viszonya.

Az újgrammatikusok a hagyományos nyelvtant nem tekintették tudománynak; szemére vetették, hogy összefüggéstelen részletek pusztá regisztrálására szorítkozik, nem értelmezi, nem teszi érthetővé a maga tárgyát, a vizsgált nyelv szerkezetét. A fogyatékoság eredetét a grammatika hagyományos tárgyában keresték: szerintük egy nyelvállapot, amíg önmagában tekintjük, valóban az, aminek ez a grammatika feltünteteti, részletek összefüggéstelen halmaza, amelynek értelmét csak rajta kívül, történeti előzményeiben találjuk meg; hogy megértsük, ezekből kell levezetnünk, ezek eredményeként szemlélünk. Ezért az újgrammatikusok nyelvészete a hagyományos grammatikát alapjában véve elfogadta mint nyelvállapotok leírásának rendszerét, nyugodt lélekkel támaszkodott rá, alkalmazta fogalmait és elemző eljárásait; így bírálata volt ennek a grammatikának és egyben, korlátai között, igazolása is.

Ebben a helyzetben a hagyományos grammatika kritikája természetesen összekapcsolódott a XIX. század folyamán kialakult hisztorizmusával.

Ezt a kettős feladatot döntően SAUSSURE oldotta meg. Tanításának, amint ismeretes, szíve az a feltevés (az ő szemében bizonyosság), hogy egy nyelv a maga fejlődésének bármely pontján rendszer, vagyis olyan egész, amelynek elemei nincsenek eleve, önmagukban, a rendszer összefüggésén kívül meghatározva, hanem ellenkezőleg abban, az által, egymásra vonatkoztatva nyernek meghatározást. Ha azonban így áll a dolog, nem tartható fenn az az állítás, hogy egy nyelvállapot elemeinek csak kívülé, a nyelv előző történetében találjuk meg az összefüggését: a nyelvállapotnak mint rendszernek megvan a maga belső, valódi, érvényes összefüggése, és a nyelvtudomány lényeges feladata, ezt a rejtett összefüggést esetenként feltárni. SAUSSURE tehát olyan nyelvészetet követel, amely bizonyos értelemben visszatér a grammatika hagyományos eszméjéhez, de ezt az eszmét, azáltal, hogy a nyelv rendszeres fel fogását veszi alapul, magasabb szinten, mint tudományt valósítja meg.

De vajon hogyan, milyen módszerrel teljesíthető ez a követelés? Az újgrammatikusok egy hagyományra támaszkodnak, annak gyakorlatát fejlesztik tovább; SAUSSURE forradalmá, a nyelv természetéről alkotott koncepciója a hagyományos grammatika radikális megújításának igényét implicálja, foglalja magában. A saussurei nyelvelmélet nem utólag csatlakozik egy tőle függetlenül kialakult módszerhez, hogy azt igazolja, megalapozza (azaz kimutassa az alapját), hanem megelőzi és meghatározza a neki megfelelő módszert, egyes nyelvi rendszerek feltárásának és leírásának módszerét. A módszer természetesen nem vezethető le egyszerűen a nyelv természetére vonatkozó általános feltevésekből, de csak hozzá képest, reá vonatkoztatva, reá való tekintettel dolgozható ki és alkalmazható.

Ezt a viszonyt találjuk elmélet és módszer között CHOMSKY transzformációs grammatikájának esetében is.

CHOMSKY, PAUL és SAUSSURE nyomán, azon a nézeten van, hogy a beszédtevékenység alapja a beszélő implicit nyelvismerete és hogy a nyelvleírás feladata ennek az ismeretnek, a beszélő „kompetenciájának” adekvát reprodukciója. A következő lépés a kompetencia tartalmának meghatározása. Ebben a vonatkozásban CHOMSKY számára döntő az a tény, hogy a beszélő „szabadon” használja a maga nyelvét, ezen a nyelven korlátlanul képes új, soha nem volt mondatokat alkotni és ilyeneket hallva megérteni, azaz látszólag egy bizonyos „kreativitás”, teremtő erő birtokában van. CHOMSKY nagyszabásúan merész gondolata mármint abban áll, hogy ez a kreativitás valójá-

ban nem a beszélő, hanem a nyelv; egy nyelv teljességgel meghatározza, magában foglalja az ezen a nyelven lehetséges „grammatikális” mondatok összességét. (Mellesleg CHOMSKY — ha jól látom — nem vitatja a beszélő kreativitását, csak megmutatja, hol kell azt valójában keresnünk: a normától való tudatos, jelentős eltérésben, amely feltételezi a normát, reá vonatkozik.)

Világos, hogy ez a nyelvelmélet ismét meghatároz egy bizonyos módszert, nevezetesen olyan módszert követel, amely képes egy adott nyelv kreativitását reprodukálni, kimutatni, hogy az adott nyelv (egy humboldti kifejezéssel) hogyan tud véges eszközöket végtelen használatra alkalmazni.

Az újgrammatikus módszer kész, zárt, merev apparátus, amelynek alkalmazása nem követel elméleti meggondolásokat. A jelenkori nyelvészet élő, alakuló, fejlődő módszereit a specialista csak a bennük implikált, általuk feltételezett elmélet ismeretében, arra való tekintettel, tehát egy bizonyos alkotó önállósággal használhatja fel.

2. Hogy megállapítsuk, hol állunk és merre kell tartanunk, elvben át kellene tekintenünk az általános nyelvtudomány jelenlegi állását. Erre most és itt nincs mód. Csak egy pontra szeretnék kitérni, amelyet különösen fontosnak tartok, ez a N. CHOMSKY által kezdeményezett átalakulás jelentőségének helyes megítélése.

A transzformációs grammatika elmélete nemcsak a nyelv leírását érinti, új perspektívákat nyit a nyelvtudomány más területein is.

2.1. Tudományunknak kétségkívül egyik lényeges problémája nyelv-állapot és nyelvtörténet, struktúra és folyamat viszonya.

Amint ismeretes, a múlt század nyelvészeti hisztorizmusa azt hirdette, hogy egy nyelvállapot csak előzményeiből érthető, a folyamatból, amelyből előállt, amelynek mozzanata, és hogy éppen ezért, a nyelv egyetlen tudományos szemlélete a történeti.

SAUSSURE, a jelenkori nyelvészet úttörője, kereken elvetette ezt a nézetet.

Szerinte a nyelvészet sajátossága egyebek között — vagy talán mindegyiknél — abban áll, hogy a tárgyak, amelyeknek összefüggéseit vizsgálja, nincsenek eleve adva, a szemlélő nézőpontja határozza, „teremti” meg őket, helyesen vagy helytelenül. A nyelv valósága azonban nem egy, hanem két nézőpontot jelöl ki számunkra: a nyelvet szemlélhetjük akár mint állapotot, egy időben, „egyidejűleg” („szinkronikusan”), akár pedig mozgásában, „az időn keresztül” („diakronikusan”); az első esetben egy zárt rendszer áll előttünk, amelynek tagjai kölcsönösen meghatározzák egymást, a másokban egyes, elszigetelt, véletlen változások, „események”, amelyek szakadatlanul módosítják a nyelv rendszerét, de maguk nem alkotnak rendszert. Mindkét nézőpont helyes, szükséges, de kölcsönösen kizárják egymást abban az értelemben, hogy ha megváltoztatjuk a nézőpontot, eltűnnek a szemünk elől azok a tárgyak, amelyeket az előző nézőpontról láthattunk, a szinkronikus és a diakronikus, a rendszeres és a történeti összefüggések nem vizsgálhatók egyidejűleg.

SAUSSURE nem vitatja, hogy egy nyelv valamely állapota tényszerűen az előzőből áll elő, de a kettő összefüggése szerinte külsőséges. A történeti („diakronikus”) esemény, amely a rendszert egy ponton kívülről módosítja és ezzel rongálja, indítéka csupán, nem oka egy újabb viszonyoknak a rendszerben, ez a viszony valójában a „szellem”, a társadalmi tudat műve, amely a

véletlenül keletkezett, elszigetelt, önmagában értelmetlen módosulást értelmezi, a rendszer más tagjaira vonatkoztatja, s ezzel jelentést ad neki. A történeti esemény tehát feltétele a rendszeres ténynek, ez nem léteznék nélküle, de a kettő gyökeresen különbözik, az állapot tartalmilag nem a történet műve. SAUSSURE így arra az eredményre jut, hogy a történet legfeljebb közvetve segíthet az állapot megértésében; ahhoz, hogy helyes képet alkossunk egy nyelvállapotról, inkább erőszakkal meg kell szabadulnunk a történeti nézőponttól, amely „más szög alatt” láttatja a nyelvi jelenségeket.

A CHOMSKY-féle elmélet, a generatív transzformációs grammatika elméletének alapján folytatott kutatások új világot vetnek a struktúra és történelem viszonyának régi kérdésére.

CHOMSKY grammatikája a beszélő kompetenciáját egy szabályrendszerben ábrázolja úgy, hogy ezek a szabályok, legalábbis részben, „rendezettek”, meg van szabva alkalmazásuk sorrendje. Csakhogy amikor egyidejű mozzanatoknak egy komplexumát, egy „állapotot” ilyen szabályokban írunk le, az állapotot mint egyes lépések egymásutánját, folyamatként ábrázoljuk. Ebben a formában az állapot összehasonlítható a történeti folyamattal, amely létrehozta, s feltehető a kérdés, hogyan viszonylik az állapotot ábrázoló szabályok sora a megfelelő történeti fejlődés egymást követő lépéseire.

Különböző nyelveken végzett vizsgálatok arra az eredményre vezettek, hogy a két sor gyakran messzemenően megegyezik. Hogy csak egy példát említsünk: SOL SAPORTA néhány évvel ezelőtt kimutatta, hogy a spanyol dialektológiában az állapot optimális ábrázolása rendezett szabályok segítségével számos esetben a történeti fejlődést reflektálja; fejtegetései végén a tudós emlékeztet JAKOBSON megjegyzésére, amely szerint egy változás kezdetben szinkronikus tény és hozzáteszi, hogy ez megfordítva is áll: szinkronikus tények gyakran történeti változásokat rekapitulálnak.

Kiderül tehát, hogy a hisztorizmus alap gondolata, meggyőződése, hogy a történelem megvilágítja, érthetővé teszi a belőle létrejött struktúrát, nem alaptalan. Így jobban megértjük a történeti magyarázat vonzóerejét is: amennyiben a struktúra a történelem összefoglalása, a történelem viszont a struktúra kifejtése, explikációja, a genetikai magyarázat párhuzamos a belső levezetéssel. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy visszatérhetünk a régi nézethez, amely a struktúrát alapjában véve a történelem lecsapódásának tekintette; új feladat előtt állunk: tisztázni történelem és struktúra, más szóval a történeti és a logikai korrelációját.

2.2. A generatív transzformációs grammatika kialakulása mélyrehatóan módosítja egy másik probléma adottságait is, ez a nyelv és a gondolkodás viszonyának problémája. Ezzel kapcsolatban csak egy részletet érintenék, a nyelvi struktúrák felfogásának átváltozását.

A hagyományos, ókori eredetű nézet szerint egy mondat úgy jön létre, hogy alkalmas elemeket (szavakat) meghatározott, a kérdéses nyelvben szabályozott módon összeállítunk úgy, hogy rendet alkotnak, elrendezünk (ezt a gondolatot fejezi ki a görög *syntaxis*); az elrendezés módja a mondat struktúrája. Az ilyen struktúra egy formulával ábrázolható, amelyben a megfelelő konkrét mondatok elemeinek kategóriasimbólumok felelnek meg. Egy generatív grammatikában, ezzel szemben, egy mondat levezetés (deriváció) eredménye, egymást követő lépések során alakul ki úgy, hogy ezek mindegyike egy szabály alkalmazása; a grammatika a mondattal együtt létrehozza annak

strukturális leírását is, ami nem egyéb, mint a mondat derivációs története, ez képviseli itt a mondat struktúráját.

Nem kevésbé jelentős a mondat kettős struktúrájának felismerése.

Mintogy ismerős nyelven egy jól alkotott mondatot könnyen megértünk, eleve valószínűnek, ha nem bizonyosnak látszik, hogy a mondat tartalmazza mindazt, ami az értelmezéséhez szükséges, hogy, nevezetesen, a mondat struktúrája kifejezi hiánytalanul a szemantikailag releváns grammatikai viszonyokat. A tapasztalat azonban a legkülönbözőbb nyelvekben lépten-nyomon megcáfolja ezt a feltevést, olyan szerkezetekkel szolgál, amelyek szabályosan közömbösek bizonyos nyelvtani relációk különbsége iránt (vö. *a vonat beérkezése: a tudomány megbecsülése*; a jelző az első esetben alanya, a másodikban tárgya a jelzett szó által képviselt igének). Ennek a tapasztalatnak, de még más megfontolásoknak is alapján a transzformációs grammatika a konkrét, tényleges mondat struktúráját másodlagosnak, „felszíni struktúrának” tekinti, egy absztrakt „mély struktúrából” vezeti le, amely egyértelműen kifejezi a mondat tartalmát, meghatározza szemantikai értelmezését.

Világos, hogy ha nyelvi és logikai, ill. pszichológiai struktúrák viszonyát vizsgáljuk, tekintetbe kell vennünk a nyelvi struktúrának ezt az új, mélyebb fogalmát.

2.3. Megemlítem végül, hogy CHOMSKY-nak a nyelv elsajátítására vonatkozó elmélete jelentősen módosítja nyelv és társadalom viszonyának problémáját, de erre már nem térhetek ki.

Mindezzel nem azt akarom állítani, hogy a nyelveírás CHOMSKY-féle elmélete teljes nyelvelmélet, csupán felhívni a figyelmet arra, hogy ez az elmélet messze kihat a grammatikán túl a nyelvtudomány más területeire.

II.

1. Hogy megértsük általános nyelvészetünk állapotát és helyzetét vissza kell tekintenünk az előző évtizedekre.

1.1. A két világháború közti évek a nyelvészetben a strukturalizmus kibontakozásának éveit (1925: E. SAPIR, „Sound patterns in language”; 1926: L. BLOOMFIELD, „A set of postulates for the science of language”; 1928: JAKOBSON – TRUBETZKOJ – KARCEVSKI, „Proposition au Premier Congrès International des Linguistes”; L. HJEMLESEV, *Principes de grammaire générale*). Ma a nyelvészetben túl vagyunk a strukturalizmuson, a transzformációs generatív grammatika szintjéről világosan látjuk korlátait és tévedéseit; de nem vitás, hogy az irányzatoknak ez a komplexuma korszakos haladást jelent a nyelvtudomány történetében („Strukturalizmus” néven az ismert három irányzatot fogalom össze; a CHOMSKY-féle grammatika ebben az értelemben szemben áll a strukturalizmussal).

A történeti nyelvészet, ahogy a XIX. század folyamán kialakult, azzal az igénnyel lépett fel, hogy ő a nyelvtudomány teljessége; ezt az igényét egy időre el is fogadtatta, de valójában, fényes és maradandó eredményei ellenére, nem igazolta. A nyelvet úgy, ahogy az fejlődésének egy pontján élénk tárul, egy nyelv történetileg adott alakját, állapotnak fogta fel, mint ilyet szembeállította a fejlődéssel, a fejlődést az állapot elé, azon kívül helyezte, az állapot tudományos megismerését előzményei feltárásában látta. Ezzel a nyelvtudomány problematikájának lényeges részét kizárta vizsgálódásai köréből, gya-

korlatilag lemondott arról, hogy a nyelvet mint funkcionáló rendszert elemezze és megértse. A strukturalizmus megújította a nyelv grammatikai szerkezetének vizsgálatát; lehetővé tette a nyelv működésének az eddiginél sokkalta mélyrehatóbb és sokrétűbb megismerését; végül, előkészítette a nyelvészet részéről matematikai szellemű módszerek felhasználását a nyelv tanulmányozásában, a nyelvtudomány alkalmazását technikai feladatok megoldásában, nyelvtudomány és gyakorlat eddig nem sejtett kapcsolatát.

A strukturalizmusnak nálunk is támadt lelkes, önálló, nemzetközileg ismert és becsült képviselője, LAZICZIUS GYULA (1896—1957) harcos személyében. LAZICZIUS nagy műveltségű, széles látókörű tudós volt; érdemes kiemelni, hogy jól ismerte és méltányolta az orosz nyelvű szakirodalmat is. 1938-ban az újonnan létesült Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék vezetője lesz, először mint rendkívüli, azután mint rendes tanár.

LAZICZIUS alig 15 év munkájával maradandóan beírta a maga nevét a nyelvtudomány történetébe, de nem tudta elérni, hogy a hazai nyelvtudomány befogadjon a strukturalizmust. Ez részben LAZICZIUS személyén múlt: ez a kiváló tudós szenvedélyes és kíméletlen polemikus volt s ezzel számos kitarató ellenséget szerzett magának. De igazában tárgyi okok játszották a fő szerepet. A strukturalizmus alapjaiban támadta meg a hagyományos irányzatot, elvetette annak sarkalatos tételét, amely szerint a nyelv egyetlen tudományos szemlélete a történeti, a „szinkronikus nyelvészet” legitimitását, sőt elsőbbségét hirdette; egyáltalán kivételes erőfeszítést kívánt a régi iskolában nevelkedett nyelvésztől, azt, hogy tanulja meg a nyelvet új szempontból, új szemmel látni. Így érthető, hogy nyelvtudósaink általában (akadtak kivételek is) tudomásul vették az új irányzat feltűnését, egyes eredményeit, amelyek a régi keretbe is beilleszkedtek, elsajátították, értékesítették, de alapjában véve nem változtattak nézeteiken. A strukturalizmus valójában nem hatolt be a hazai nyelvtudományba.

Ez azonban súlyos következményekkel járt. Ami eddig a teljes nyelvtudomány volt, az új irányzat kibontakozásával a nyelvtudomány egyik részévé, körülhatárolt tartományává szorult össze és a fejlődés, az elméleti és módszertani fejlődés a másik területen lendült fel. És ez még nem a teljes igazság. A strukturalizmus nem szorítkozott a szinkron nyelvészet megújítására; elegendő itt emlékeztetnem arra, hogy JAKOBSONNAK és két társának 1928-as manifestuma radikális és találó kritikáját tartalmazza az újgrammatikusok módszerének és annak a nyelvtörténeti felfogásnak, amelyet az implikál.

Nyelvészetünk így eredményes speciális kutatásai és bizonyos vonatkozásokban vitathatlan haladása ellenére lassanként elmaradt a nyelvtudomány általános nemzetközi fejlődésétől, mindinkább elszakadt tőle. A háború, amennyiben fél évtizedre teljesen megszakította a kapcsolatokat az ellenségessé vált országokkal, megerősítette ezt az irányzatot.

A modern nyelvészet ügyét súlyos veszteség érte LAZICZIUS GYULA nyugdíjazásával 1949-ben. Helye betöltetlen maradt, távozásával tíz évre megszűnt az általános nyelvtudomány oktatása a budapesti egyetemen.

Figyelemre méltó, hogy az általános nyelvészetnek strukturalista volt az első tanára a budapesti egyetemen. Ez nem véletlen: jelentős tény, hogy a nyelvtudományban a húszas évek óta a teoretikusok általában, mondhatni rendszerint, rendszeren az új irányzat hívei voltak. Így az általános nyelvészet haladása a hazai tudományban összekapcsolódott a strukturalizmus befogadásával.

A felszabadulás utáni években kialakult nálunk fiatal és „fiatalabb” nyelvészeknek egy csoportja, amely arra törekedett, hogy érvényt szerezzen a marxizmusnak a nyelvtudományban; magam is tagja voltam ennek a csoportnak. Felmerült a kérdés: miért nem léptünk fel kezdettől fogva annak érdekében, hogy nyelvészetünk tudomásul vegye, elsajátítsa mindazt a haladást, amelyet a nyelvtudomány új irányai képviselnek?

A válasz röviden az, hogy ehhez sem a nyelvészet, sem a marxizmus téren nem rendelkezünk elegendő ismerettel.

Magunk is elsősorban a hazai nyelvészet neveltjei voltunk, s a háború évei nem segítettek abban, hogy kiegészítsük képzettségünk fogyatékoságait.

Másrészt ismeretes, hogy a személyi kultusz viszonyai közt félreértések és durva tévedések hosszabb-rövidebb ideig mint marxista igazságok szerepelhettek. Így hajlandók voltunk hitelt adni annak a valójában marrista nézetnek, amely szerint a marxizmus érvényesítése a nyelvészetben egy új nyelvészet felépítését jelenti a régivel, „polgárrival” szemben. Félreértettük a filozófia és az egyes tudományok viszonyát is, azt képzeltük, hogy egy nyelvészeti irányt megítélünk és adott esetben elítélhetünk, elvethetünk, ha kimutattuk, hogy az a filozófia, amelyre utal, idealista és metafizikus. (Természetesen cseppet sem közömbös milyen filozófiára támaszkodik, tudatosan vagy öntudatlan, többé vagy kevésbé következetesen a nyelvtudomány valamely irányzata; de akárhogy is, eredményeit nem egyszerűen ebből a filozófiából vezeti le, ezeknek értékét csak érdemi, nyelvészeti vizsgálat döntheti el, tévedéseit csak ilyen érvek cáfolhatják meggyőzően. Mint marxista bizonyosra vehetem, hogy a nyelvészeti strukturalizmus tévedésben van, amikor az állapotot elválasztja a mozgástól, sőt ennek elébe helyezi, hogy minden állapot csak múló konfiguráció a mozgás folyamatában; érvelésem, ha ezt a tévedést nem tudom mint nyelvészeti tévedést kimutatni, nem lesz meggyőző és termékeny.)

Ilyen módon nem értettük meg, hogy ha valóban érvényesíteni akarjuk a marxizmust a nyelvészetben, egyik legfontosabb teendő elsajátítani alkotóan és kritikusan azt, amit ez a tudomány vitathatatlan történeti és társadalmi korlátai közt elért, és, ha más megfontolásokból is, csatlakoztunk „konzervatív” kollégáinkhoz tudományunk újabb irányzatának elutasításában.

Sztálin ismeretes nyelvészeti írásai elhárították ugyan az útból, kivégezték a marxizmust, amely elvetette az előző nyelvtudomány biztosított eredményeit, és a nyelv egy „új elméletét” állította volna a helyükbe, valójában felszínes, erőszakos, részben valósággal esztelen állításoknak a szövevényét. De a sztálini írások nem mutattak utat a jövőbe, inkább megszilárdították — nálunk is — a hagyományos nyelvészet féltékeny uralmát. Sztálin közbelépése, mondotta néhány évvel ezelőtt V. V. VINOGRADOV, kiszabadította ugyan a szovjet nyelvészetet a marxizmus bilicseiből, de új bilicsekbe verte, új dogmákkal állította el a fejlődés útját. Ezt a megállapítást enyhébb formában a magyar nyelvészetre is vonatkoztathatjuk.

1.2. Az elmondottak alapján érthető, hogy csak az 50-es évek végén „török meg a jég”, bontakoznak ki szélesen az erőfeszítések annak érdekében, hogy behozva elmaradásunkat, az általános nyelvészeti kutatásokat hazánkban is a kor szintjére emeljük.

1959-ben megkezdte tevékenységét az újjáéledt Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék. A következő években a tanszék kiépül, újabb munkatár-

sakkal erősödik, kiszélesül oktató munkájának hatóköre; 1964-ben létrejön az általános és alkalmazott nyelvészeti szak, ennek keretében a hallgatók egy-egy csekély számú, válogatott csoportjának igyekeznünk a nyelvészet mai állásának megfelelő elméleti és gyakorlati képzést adni.

Ugyanebben az 1959-es évben megalakul a Nyelvtudományi Társaság Általános Nyelvészeti és Fonetikai Szakosztálya. Az évek folyamán megmutatkozott, hogy a szakosztály létesítése valódi igénynek felelt meg; rendszeresen, többnyire népes hallgatóság előtt tartott felolvasó ülései kétségkívül értékes tájékoztató és ösztönző funkciót teljesítettek.

Az MTA Nyelvtudományi Intézete 1959-től fogva éveken át továbbképző tanfolyamokkal igyekezett elősegíteni, hogy munkatársai alaposabb ismereteket szerezzenek az általános nyelvészet terén, áttekintsék tudományuk eszmei fejlődését az elmúlt 100–150 év folyamán és eligazodjanak a nyelvtudomány modern irányai között. 1962-ben Általános és strukturális csoport létesül az Intézet keretében; ez a csoport 1966 elején Strukturális Nyelvészeti Osztállyá alakult át.

1963-ban megindul az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* sorozata; azóta további négy kötet jelent meg, a hatodik sajtó alatt van és már készül a hetedik. A köteteknek van egy bizonyos tematikai egysége, a dolgozatok kötetenként más-más problematika köréből veszik tárgyukat. A kötetek (a harmadiktól fogva) ismertetésekkel is segítik a szélesebb, teljesebb tájékozódást az általános nyelvészet területén. A sorozat sikere megmutatta, hogy általános nyelvészetünk, ha kellő ösztönzést kap, milyen gazdag és változatos produkcióra képes; másrészt azt is, hogy viszonylag milyen élénk az érdeklődés a nyelvtudomány elméleti kérdései iránt.

Általános nyelvészetünk fejlődésében említeni érdemes szerepet játszott az 1961 márciusában rendezett vita a nyelvtudomány elvi kérdéseiről. A vita megmozgatta egész nyelvésztársadalmunkat, két napján több mint negyvenen szóltak a tárgyhöz. A vita, úgy gondolom, jó szolgálatot tett nyelvtudományunknak. „A nyíltság és az őszinteség a véleménynyilvánításban — írta akkoriban egy ismertetés —, a nyelvtudomány általános kérdéseiben való egyre biztonságosabb tájékozódás, a nyelvtudomány nemzetközi fejlődésével való együtthaladás határozott igénye ezen a vitán eddig nem tapasztalt mértékben jutott kifejezésre.” Természetesen a strukturalizmus problémája ma másképp vetődik fel, új vitát igényel.

Hasonló vitára azóta nem került sor, ami sajnálatos; bizonyára előbbre lennének valamivel, ha jól kiválasztott kérdéseket okosan megvitátunk. Sor került azonban több ízben szűkebb tanácskozásokra, amelyek a nyelvészet valamely általános kérdését tárgyalták; ilyen volt legutoljára a tipológiai konferencia Szegeden.

2. Áttérek ezután a hazai általános nyelvészet állapotának vázolására; nem felmérés ez, csak adalék egy felméréshez.

2.1. Általános nyelvészetünk, úgy látom, egy kb. 30 főből álló személyi kerettel rendelkezik. Ennek magva (a szóval nem értékelni kívánok) egy 10–12 főből álló csoport, olyan kutatók, akik kizárólag vagy főként a nyelvtudomány általános kérdéseivel foglalkoznak. Ezek a tudósok a nemzetközi kutatás ismeretében, azzal összhangban dolgoznak, munkásságuk beilleszkedik abba, aminek közvetlen bizonyosságát szolgáltatják idegen nyelven külföldi kiadónál megjelent műveik. Megjegyzendő másrészt, hogy a csoport tagjai csekély

kívétellel olyan időben végezték tanulmányaikat, amikor egyetemeken úgyszólván teljességgel szünetelt az általános nyelvészet tanítása, így a maguk erejéből kellett egyénileg utat találniok ehhez a tudományhoz. Ez elsősorban dicséretükre szolgál, de azzal a következménnyel is jár, hogy nincs közöttük eleve adva alapismeretek, elvek és célok kívánatos egysége.

A csoport tagjai, egyetlen kivétellel, Budapesten vannak állásban.

A másik, számosabb csoport olyan tudósokból áll, akik főleg a nyelvtudomány valamely speciális ágával foglalkoznak, de az általános nyelvészet terén is tevékenyek. Ez a csoport nem valami függeléke az elsőnek: tagjai részben olyan hagyományokat folytatnak, olyan irányokat képviselnek, amelyeknek hiánya elszegényítené az elméleti kutatást, veszedelmesen egyoldalúvá tenné, kitűnő tudósok tartoznak ide, akiknek gazdag tapasztalata, széles látóköre, biztos ítélete nélkülözhetetlen szolgálatot tesz.

2.2. A kutatások tematikáját csak néhány megjegyzéssel érinteném. (Hangsúlyozom, hogy említéssel vagy hallgatással nincs szándékomban értékelni.)

Az ötvenes évek derekán a strukturalizmus győzelme, legalábbis a maga sajátos területén, a nyelv „szinkron” vizsgálatában, befejezettnek tűnt fel; ma, amikor egyéb tudományok felfedezik ezt az irányzatot, a nyelvészetben egyre világosabban előtűnnek lényeges korlátai. A nyelvészeti strukturalizmus pozitív kritikája, tényleges meghaladása, amint ismeretes, főként NOAM CHOMSKY nevéhez fűződik.

Azok a kutatók, akik nálunk figyelemmel kísérték az általános nyelvészet nemzetközi haladását, hamarosan felismerték CHOMSKY koncepciójának forradalmi jelentőségét és munkájukban, amennyiben az egy nyelv leírására és a nyelvelírás elméletére vonatkozik, csekély kivétellel évek óta ezt a koncepciót veszik alapul.

A Nyelvtudományi Intézet tervmunkái között szerepel a magyar nyelv generatív grammatikájának elkészítése. Igényes téma, amely szűkebb feladatok egész sorának megoldását tételezi fel. Az Intézet négy dolgozója vesz részt ebben a munkában (KÁROLY S., DEZSŐ L., H. MOLNÁR I. és SZÉPE Gy.). Régebben aligha gondoltunk volna arra, hogy egy nyelv leírását az elméleti munkák között említsük. De CHOMSKY felfogásában egy nyelv grammatikája egy pontosan meghatározott értelemben elmélet, az illető nyelv elmélete; másrészt egy ilyen elmélet felállítása lehetetlen a megfelelő általános elmélet, a grammatika elméletének továbbfejlesztése nélkül.

Ez alkalommal megjegyzem, hogy véleményem szerint az Intézet mostohán bánt az általános nyelvészettel. Erre van mentsége: a nagy kollektív munkák nemcsak eszközeit vették igénybe, szemléletét is meghatározták. De talán jobb lett volna, ha felismeri és kimondja, hogy az általános nyelvészet ügyével nem tud annak fontosságához képest foglalkozni.

Ide tartozik megemlíteni, hogy az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* legközelebbi kötete a generatív grammatika körébe vágó értekezések gyűjteményét hozza.

Az ügy fontosságára való tekintettel érdemes volna megvizsgálni a grammatika elméletére és az egyes nyelvek generatív grammatikájának felállítására vonatkozó kutatások összehangolásának kérdését; nekem úgy tűnik, hogy ha az összehangolást sikerül akár csak részben megvalósítanunk, gyorsabban és jobban haladhatunk, többet érhetünk el ezen a területen.

Figyelemre méltó ZSILKA JÁNOS eredeti, magában álló erőfeszítése a nyelv struktúrájának mint tartalmilag meghatározott rendszernek feltárására. Illő, számukra is hasznos volna, hogy a generatív grammatika képviselői beható elemzés alapján állást foglaljanak ZSILKA JÁNOS eredményeivel és törekvéseivel kapcsolatban.

A hazai általános nyelvészeti kutatásokról szólva nem hagyhatjuk említés nélkül FÓNAGY IVÁN munkásságát. Az ő kutatásainak középpontjában a nyelvészet egyik sarkalatos kérdése áll: mi az, ami a hangos beszédet a hírvitel minden más fajtájától megkülönbözteti. A kérdés tanulmányozása elvezetett egyrészt a hanglejtés, nevezetesen a magyar hanglejtés termékeny vizsgálatához, másrészt a költői nyelv egzakt lingvisztikai elemzéséhez.

A nemrég Szegeden rendezett nemzetközi konferencia rávilágított arra, hogy kutatóink egy csoportja elméleti igénnyel, tájékozottan és cselekvően érdeklődik a nyelvészeti tipológia iránt. Tekintve nyelvtan és tipológia szoros összefüggését, nem kétséges, hogy a generatív nyelvleírás alkalmazása ezen a téren is jelentős haladást ígér.

Feltétlenül számba kell vennünk azt is, hogy vannak tudósaink, akik főként speciális kutatásokkal foglalkoznak, de ezekben érvényesítik alapos elméleti tudásukat és ezen a révén hozzájárulnak az elmélet fejlődéséhez is; ilyenek HAJDÚ PÉTER, HERMAN JÓZSEF, HUTTERER MIKLÓS és mások. Ígéretes, nevezetesen, HERMAN JÓZSEF törekvése, felhasználni a nyelvfejlődés kauzalitásának tisztázására olyan eszközöket, amelyeket a tudomány újabb fejlődése bocsát rendelkezésünkre.

2.3. Megállapíthatjuk tehát — és ez nagy haladás a múlthoz képest, — hogy kialakult nyelvtudományunkban egy csoport, amely a nemzetközi kutatás ismeretében, nemzetközi szinten műveli az általános nyelvészetet. Utaltam már a csoport egy gyengéjére, az előképzettség egyenetlenségére; érintenem kell egy másikat is. Nyelvészeti képzettség és általános műveltség elegendő egy linvisztikai elmélet alkalmazásához, esetleg a továbbfejlesztéséhez is; de már az elméletet „kivülről” áttekinteni, tudatos és öntudatlan alapjait megvizsgálni, a marxizmus szempontjából megítélni: ehhez filozófiai tájékozottságra, a dialektikus materializmus mélyreható ismeretére van szükség. Márpedig úgy tűnik, hogy általános nyelvészeink (nyelvészeink egyáltalán) elsajátították a marxizmus elemeit, de többnyire be is érik ennyivel, tudásukat ezen a téren rendszeresen nem fejlesztik.

Általános nyelvészetünk fejlődését hátráltatja, hogy egy bizonyos értelemben el van szigetelve, nem találja meg maga körül azt a megértést és érdeklődést, amely szélesebb kibontakozásához szükséges. Nyelvészeink többsége egyelőre elutasítóan, érdektelenül vagy legalábbis tájékoztatlanul áll szemben az elméleti kutatásokkal, az általános nyelvészetet külön, idegen területnek tekinti. Nem veszi észre, hogy szükségképpen lépten-nyomon állást foglal olyan kérdésekben, amelyeknek vizsgálata és megalapozott eldöntése az általános nyelvészet hatáskörébe tartozik. Így pl. egyetlen mondat elemzése feltételezi a grammatika egy teljes, sajátos elméletét, választást különféle elméletek között.

Ez a helyzet mindkét félre hátrányos, komoly erőfeszítésre van szükség, hogy megváltozzék, s hogy aki egyáltalán nyelvész, elérje (ha meg nem haladja) az elméleti tájékozottság egy bizonyos fokát.

Mivel segíthetjük ezt elő?

Jogos kívánság, hogy a speciális tanulmányokban elfoglalt kutató ne

sajnálja a fáradságot figyelemmel kísérni fő vonásaiban az elmélet fejlődését, de viszont ő is joggal elvárhatja, hogy az általános nyelvész segítségére legyen, kezére járjon ebben a munkában. Ez részben meg is történt és történik folyamatosan tájékoztató előadások, cikkek és könyvismertetések formájában; de hiányzik egy munka, amely áttekintené tudományunk mai szintjéről a nyelv és a nyelvtudomány elméletének fejlődését az utolsó félszázadban. A külföldi szakirodalom közvetítésében pedig sok igyekezettel igen keveset értünk el. Egyes tanulmányok fordítását közölhattük folyóiratokban, amelyek azonban érthetően nem sok helyet adhatnak ilyesmire, a nyelvészet újabb történetében számottevő könyvek közül pedig csak egy jelent meg magyarul, SAUSSURE *Cours de linguistique générale*je az első kiadás félszázados évfordulójára. Ha egy magyar nyelvész nem rendelkezik a kellő nyelvtudással, 3–4 világnyelv ismeretével, le kell mondania arról, hogy tudóshoz illően „első kézből”, a mesterek reprezentáns műveiből ismerje meg a modern nyelvészet fő irányait, szerezzen tudomást lényeges haladásáról. A szükségletet gyakran hangoztattuk, de eredménytelenül; a „Gondolat” megkívánja, hogy a munka ne csak a szakemberek szűk körének szóljon, az Akadémiai Kiadó pedig nem foglalkozik fordítások publikálásával.

Ilyen nehézségek elhárítására a mi javaslo szavunk nem elegendő; egyébként is autoritatív tervezésre volna szükség. Egyes művek fordításán kívül kívánatos egy szöveggyűjtemény összeállítása (a szovjet *Novoe v lingvistike* sorozat négy kötete szerencsésen, példamutatóan összekapcsolja a kettőt) és egy periodikus (pl. negyedévenként megjelenő) kiadványra, amely fordítások és kivonatok formájában folyamatosan közvetítené a folyóiratok legfontosabb újdonságait.

2.4. Szólnom kell még az általános nyelvészet oktatásáról.

Egyetemünk két kurzuson közvetítenek általános nyelvészeti ismereteket a nyelvszakos hallgatók számára; az egyik „Bevezetés a nyelvtudományba” (heti 1 óra az 1. félévben), a másik „Általános nyelvészet” (heti 2 óra a 10. félévben). Az első kurzust eredetileg 2 féléven át adtuk elő heti 1 órában; a jelenlegi óraszámot teljesen elégtelennek tartjuk (itt a Tanszék nevében beszélek) a következő évek speciális stúdiumainak általános előkészítésére. Az előadásokhoz nem tartozik kötelező gyakorlat, úgyhogy a hallgatóknak csak egy részével foglalkozhatunk közelebbről, személy szerint, csak egy részének adhatunk módot arra, hogy saját tevékenységén keresztül alaposabban elsajátítsa a kurzus anyagát.

A vidéki egyetemeken nincs általános nyelvészeti tanszék, sőt egyelőre, tudomásom szerint, más tanszéken sem olyan oktató, aki elsősorban elméleti kutatásokkal foglalkoznék. Ezért különösen fontosnak tartom, hogy az általános nyelvészet budapesti és vidéki oktatói évenként egyszer jöjjenek össze tapasztalatcsere és egyeztetés céljából.

Az oktatás nincs még eléggé ellátva segédletekkel. Évekkel ezelőtt megjelent a „Bevezetés a nyelvtudományba” c. jegyzet és már készül a megfelelő tankönyv; a másik kurzus segítségére sajtó alatt egy szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához,* amely igyekszik módot adni az olvasónak, hogy áttekintse a nyelvtudomány elméleti fejlődését az utolsó száz év

* Az említett oktatási segédlet, „Szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához” címen a Tankönyvkiadó kiadásában 1969-ben megjelent. — A szerk.

folyamán, az újgrammatikusoktól napjainkig. De a jegyzet még hiányzik ehhez a kurzushoz; némileg pótolják a szöveggyűjtemény egyes darabjaihoz írott bevezetések.

Az általános nyelvtani kurzusok az első és az utolsó félévre vannak elosztva; közben a nyelvszakos hallgatók speciális tanulmányokat folytatnak, egyes nyelvek grammatikáját és történetét tanulmányozzák. Így az általános nyelvészeti oktatás sikere nagymértékben attól függ, hogy mennyiben van összehangolva azzal, amelyet a „speciális” tanszékek nyújtanak. Ez az összhang nem jön létre magától, rendszeres együttműködést kíván, s annak a formáit még jórészt ki kell dolgoznunk. Bizonyosan vannak jogos igények és kifogások a mi tanszékünkkel szemben. Mi viszont úgy látjuk, hogy az érdekelt tanszéknek, nem utolsósorban a két magyar nyelvi tanszéknek, szorosabban együtt kellene működniük a miénkkel a nyelvészeti anyag korszerűsítésében, hiszen egyikük sincs bővebben olyan oktatóknak, akik alaposan ismerik a nyelv és a nyelvtudomány elméletének legújabb haladását, mai állását.

Pedig már gondolnunk kell a grammatika anyagának korszerűsítésére az alsóbb iskolákban is. Mindaz, amit az általános és a középiskolában különféle tárgyakból tanítunk, eredete szerint tudományos, valamikor a tudományos kutatás eredményeként kialakult ismeret. Ezen alapul az értéke; de ezt az értéket csak úgy őrizheti meg, ha lehetőség szerint lépést tart a tudomány haladásával. Áll ez a nyelvtanórán közvetített ismeretanyagra is. Ez is a megfelelő tudományból származik, és ha ez tovább fejlődik, nem maradhat változatlan, különben kisebb vagy nagyobb mértékben elveszti értékét. Ebben a munkában is szükség van az általános nyelvészet közreműködésére.

Szó esett már arról, hogy 1964 óta általános és alkalmazott nyelvészeti szak is végezhető az egyetemi tanszéken. Ennek az oktatásnak a célja olyan szakemberek képzése, akik kellő elméleti tudással rendelkeznek a nyelvészet különféle, régibb és újabb ágaiban, és egyben fel vannak készítve a nyelvészet alkalmazására egyéb tudományok és a termelés szolgálatában. A szakot eddig nyolcan végezték el; ezek mind megfelelő helyet találtak, de mind az egyetemen kívül, magának a tanszéknek nem volt módja arra, hogy egyet is visszartartson közülük.

2.5. Említettem, hogy az 1961-ben rendezett vita mozgásba hozta egész nyelvésztársadalmunkat. Nyilván hiba volna túl sokat várni egy tudományos vitától, azt, hogy egyszeriben végleg eldönti a vitás kérdést, átalakítja ebben a vonatkozásban a résztvevők gondolkodását. De ha helyesen választjuk meg a témát, a vita nagyon is hasznos lehet: egy közösség fog benne össze, hogy egymást ösztönözve és kiigazítva közelebb küzdje magát az igazsághoz.

Ezért javasolom, hogy a következő időszakban tűzzünk ki vitára három kérdést:

1. *A transzformációs generatív grammatika elméletének jelentősége.* A vita célja, tisztázni, milyen módon és mértékben módosítja ez az elmélet a nyelvnek és leírásának a felfogását, milyen következményekkel jár a nyelvtudomány egyéb területein és hogyan viszonylik előzményeihez, nevezetesen a strukturalizmushoz. A vita tehát kiterjedne a strukturalizmus kritikájára, de egyben a CHOMSKY-féle elmélet korlátaira is.

2. *A nyelvek történeti fejlődése.* A vitának ebben az esetben az lenne célja, hogy számba vegyük és összemérjük a nyelvek történeti fejlődésére, a fejlődés formáira és eredetére vonatkozó elméleteket.

3. *Marrizmus és nyelvtudomány.* Ezt a kérdést valamikor sokat emlegettük meggondolatlanul, egy idő óta elkerüljük, ami nem kevésbé helytelen. Világos — legalábbis én annak látom —, hogy a marxizmus nem alkalmazható közvetlenül, mechanikusan a nyelvészetben, nem vezethetünk le belőle konkrét nyelvészeti megállapításokat és ilyeneket nem cáfolhatunk meg a marxizmusra való hivatkozással. De ha a dialektikus materializmus világnézet, nem vethetjük le a nyelvészet küszöbén, és ésszerű, lényeges kérdés, hogy mit jelent marxistának lenni a nyelvészetben.

A vitákat a következő három évben rendezhetnénk meg, évenként egyet; az előkészítés elsősorban az általános nyelvészek feladata lenne.

Javasolom végül, hogy az aktíva jelöljön ki egy bizottságot, amely összefoglalja a referátum és a vita tanulságait egyrészt az általános nyelvészet művelői, másrészt a felettes hatóságok részére.

TELEGDI ZSIGMOND

Bemerkungen über die Lage der allgemeinen Sprachwissenschaft in Ungarn

1. Jede linguistische Untersuchung, mag sie noch so speziell sein, beruht auf allgemeinen Voraussetzungen. Die Untersuchung dieser bildet den Gegenstand der allgemeinen Sprachwissenschaft, sie geht aber nicht nur die »Spezialisten« dieser Disziplin an, so daß der Sprachforscher, der auf einem besonderen Gebiet tätig ist, sich nicht um sie zu kümmern brauchte. Diese bequeme, aber letzten Endes verderbliche Ansicht ist auch bei uns im Zurückweichen, doch ist sie noch immer verbreitet; es lohnt sich daher zu prüfen, wie sie aufgekommen ist.

Die Entfaltung der vergleichend-historischen Sprachwissenschaft in der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts eröffnet zweifellos eine neue Epoche in der Geschichte des Sprachstudiums. Die neue Sprachwissenschaft, eine Schöpfung genialer Empiriker, geht zunächst in der Einzeluntersuchung auf, überwältigt vom Reichtum der Entdeckungen, die sich ihr auf dem neu erschlossenen Gebiet entgegendrängen. In dieser Praxis, im Fieber der »Eroberung« (der Ausdruck stammt von Georg Curtius), das sie kaum dazu kommen läßt, sich auf sich selbst, auf ihre Voraussetzungen zu besinnen, bildet sich ihre Forschungsmethode aus.

In den siebziger Jahren des XIX. Jahrhunderts wird diese Methode problematisch: die besten Vertreter der neuen Generation, die »Junggrammatiker« lehnen sie in wesentlichen Punkten ab, fordern ihre gründliche Umgestaltung auf Grund einer Annahme über die allgemeinen Bedingungen der Sprachentwicklung, einer eigentümlichen, psychologischen Sprachtheorie. Diese ist von HERMANN PAUL in seinen *Prinzipien der Sprachgeschichte* (zuerst 1880) ausgeführt worden.

PAULS Werk hat einen wohlverdienten Erfolg gehabt, es wurde Jahrzehnte lang ehrfurchtsvoll studiert, doch hat es die traditionelle Gleichgültigkeit gegen Theorie in der historischen Sprachwissenschaft nicht überwinden können. Der Grund dafür ist zum Teil in PAULS Werk selbst zu finden: die theoretische, in der Tat psychologische Begründung schließt sich in Wahrheit äußerlich-nachträglich an die junggrammatische Methode, die im wesentlichen eine, freilich bedeutende, Weiterentwicklung der vorgefundenen war, an, es besteht kein innerer Zusammenhang zwischen ihnen. Es ist unter diesen Umständen zu verstehen, dass die Ansicht, die Methode der vergleichend-historischen Sprachwissenschaft, wie sie zuletzt von den Junggrammatikern ausgebildet worden war, sei praktisch autonom, benötige kein Zurückgehen auf die Theorie, keine lebendige Verbindung mit ihr, für Jahrzehnte die Festigkeit eines Vorurteils annehmen konnte.

Mit SAUSSURE kehrt sich das Verhältnis von Theorie und Methode um. Die Methode der vergleichend-historischen Sprachwissenschaft war in der Form, die sie durch die Junggrammatiker erhalten hatte, ein fertiger, abgeschlossener, starrer Apparat geworden, der innerhalb gewisser Grenzen (so schien es wenigstens) angewandt werden konnte, ohne daß man theoretische Erwägungen anstellte. Die lebenden, auf Grund der Theorie und in enger Wechselwirkung mit ihr sich entwickelnden Methoden der zeitgenössischen

Linguistik erfordern auch vom Spezialisten die unausgesetzte Besinnung auf die Grundlagen seiner Praxis.

2. Da der heutige Stand der allgemeinen Sprachwissenschaft sich im Rahmen des Referats nicht umfassend erörtern läßt, so wird nur eine besonders wichtige, aktuelle Frage herausgegriffen: die der Bedeutung der von N. CHOMSKY initiierten Bewegung. Es wird versucht zu zeigen, dass die Idee der Transformationsgrammatik nicht nur die Beschreibung der Sprache erneuert, sondern auch auf anderen Gebieten der Sprachwissenschaft ungeahnte Perspektiven eröffnet.

3. Die Jahre zwischen dem ersten und dem zweiten Weltkrieg sahen die Entfaltung des Strukturalismus in seinen verschiedenen Richtungen. Der Strukturalismus fand auch in Ungarn einen bedeutenden, hingebungsvollen und kämpferischen Vertreter in J. VON LAZICZIUS (1896—1957), Leiter des ersten Lehrstuhls für allgemeine Sprachwissenschaft an der Budapester Universität. LAZICZIUS erkannte natürlich, wie nötig es war, die neuen Ideen auch in die heimatische Wissenschaft einzuführen; doch konnten seine vereinzelt Anstrengungen — nur wenige Fachgenossen schlossen sich ihm an — ein tieferes Eindringen des Strukturalismus in die ungarische Linguistik nicht durchsetzen.

Das hatte zur Folge, daß unsere Sprachwissenschaft zwar nicht aufhörte, sich, soweit es auf den alten Fundamenten möglich war, erfolgreich weiter zu entwickeln, in wesentlichen Beziehungen aber, namentlich in der Grundlagenforschung, immer mehr hinter der Zeit, dem international erzielten Fortschritt zurückblieb. Der Krieg und seine Folgen haben diese Tendenz notwendigerweise verstärkt.

Die Befreiung des Landes, die Errichtung der Volksdemokratie, der fortschreitende Aufbau des Sozialismus brachten der ungarischen Linguistik eine mächtige Erweiterung ihrer materiellen Grundlagen und mannigfache Anregungen. Dies führte zu einem erfreulichen Aufschwung der Forschung; Ziele und Methoden blieben aber im wesentlichen unverändert, das Studium der allgemeinen Sprachwissenschaft ging eher zurück. Im Jahre 1949 wurde Laziczius in den Ruhestand versetzt. Sein Lehrstuhl blieb zehn Jahre lang unbesetzt, während dieser Zeit gab es auf der Budapester Universität keinen systematischen Unterricht in allgemeiner Sprachwissenschaft. Stalins bekannte Ausführungen zu Fragen der Linguistik beseitigten zwar die gefährliche Pseudowissenschaft des Marrismus, stärkten aber die Positionen der traditionellen Linguistik und die ungeheure Überschätzung dieser Ausführungen wirkte hemmend.

Erst gegen Ende der fünfziger Jahre setzt sich kraftvoll die Erkenntnis durch, daß es dringend notwendig ist, den reichen Ergebnissen der linguistischen Grundlagenforschung auch in unserer Sprachwissenschaft volle Geltung zu verschaffen und, zu diesem Zweck, das Studium der allgemeinen Linguistik entschlossen zu fördern.

4. Um den Stand der allgemeinlinguistischen Studien in Ungarn zu charakterisieren, stellt das Referat vor allem fest, daß wir heute — und das ist ein gewaltiger Fortschritt — eine Anzahl von — zumeist jüngeren und jungen — Gelehrten haben, deren Arbeit durch das theoretische Interesse bestimmt wird und die, direkt oder indirekt, aber immer bewußt und im Anschluß an das international Geleistete, an der linguistischen Grundlagenforschung teilnehmen. Eine wesentliche Rolle neben diesen spielt eine andere Gruppe von Forschern, die sich hauptsächlich mit einem besonderen Zweig der Sprachwissenschaft beschäftigen, aber zugleich auch auf dem Gebiete der allgemeinen Linguistik tätig sind; die Glieder dieser Gruppe vertreten zum Teil Richtungen, auf deren Beitrag wir nicht verzichten dürfen.

Was die Thematik betrifft, so wird namentlich hervorgehoben, daß auch bei uns die an der allgemeinen Sprachwissenschaft interessierten Forscher die revolutionäre Bedeutung der von Chomsky aufgestellten Konzeption bald erkannten und in ihrer Arbeit, besonders wo sich diese auf die Beschreibung einzelner Sprachen und die Theorie der Sprachbeschreibung bezieht, mit geringen (wenn auch nicht unwichtigen) Ausnahmen seit Jahren diese Konzeption zu Grunde legen.

Als hemmende Faktoren werden namhaft gemacht einerseits Unzulänglichkeiten in der philosophischen Bildung, andererseits die Tatsache daß — ein Erbe der Vergangenheit — zwischen theoretischer und spezieller Forschung zum Teil noch immer eine gewisse Fremdheit besteht, daß sie sich noch nicht hinreichend, in organischer Einheit durchdringen.

Weiter beschäftigt sich das Referat mit der Lage des Unterrichts in allgemeiner Sprachwissenschaft; in dieser Beziehung erscheint vor allem notwendig, Lehrstühle für diese Disziplin auch an den Universitäten Szeged und Debrecen zu errichten.

Das Referat schließt mit Vorschlägen zur Beschleunigung einer im ganzen erfreulich fortschreitenden Entwicklung.

ZSIGMOND TELEGDI

